

HEFBOMEN OM DE STRUCTURELE OORZAKEN VAN KINDERARMOEDE AAN TE PAKKEN

De Koning Boudewijnstichting is een onafhankelijke en pluralistische openbare stichting met als missie zich in te zetten voor een betere samenleving. Daarom steunt ze een brede waaier aan organisaties en individuen die betrokken zijn bij projecten van algemeen belang. Deze steun wordt toegekend via processen waarbij onafhankelijke jury's en beheerscomités betrokken zijn. De onderstaande pistes zijn het resultaat van onze interactie met de mensen die we hebben ontmoet en weerspiegelen de noden, prioriteiten die tijdens onze interviews en discussies naar voren kwamen. De Stichting speelt een rol als platformfunctie voor de verzamelde voorstellen, maar het is belangrijk om te benadrukken dat deze boodschappen geen standpunt van de Stichting zelf vertegenwoordigen.

EEN EINDE MAKEN AAN KINDERARMOEDE

In België bedraagt het **armoederisico voor kinderen vandaag 15%**¹². Dat betekent dat ze onder de armoededrempel leven. Achter dit cijfer gaan grote gewestelijke verschillen schuil: het gaat om 8% van de kinderen in Vlaanderen tegenover 21% in Wallonië en 32% in Brussel.

Naast de gegevens over het inkomen van de ouders hebben onderzoekers een reeks van 17 indicatoren ontwikkeld om de specifieke materiële deprivatie van kinderen te meten aan de hand van de dagelijkse problemen die ze ervaren.³ In België is **12,8% van de kinderen gedepriveerd** (8,5% in Vlaanderen, 17,3% in Wallonië, 21% in Brussel). De cijfers bevestigen ook dat kinderen uit eenoudergezinnen en/of grote gezinnen een verhoogd armoederisico lopen.

¹ Het begrip "kinderen" wordt hier gebruikt voor minderjarigen van 0 tot 18 jaar.

² De resultaten van de EU-SILC enquête van 2022 zijn de recentste cijfers waarover we tot nu toe beschikken. Volgens deze enquête loopt 13,2% van de Belgische bevolking een armoederisico als men het inkomen bekijkt. 3,9% van de bevolking is ernstig materieel gedepriveerd (9,5% volgens de nieuwe indicator voor materiële en sociale deprivatie) en 11,5% van de Belgische bevolking tussen 0 en 59 jaar leeft in een gezin met een lage werkintensiteit. De Europese indicator "risico op armoede of sociale uitsluiting" (AROPE) voor België bedraagt 18,7%. Daarin gaat het om mensen die te maken krijgen met minstens één van de drie hierboven vermelde situaties. Zij zijn met 2.144.000.

³ Deze indicatoren, die vanaf 2021 in de EU-SILC-enquêtes zijn verwerkt, betreffen elementen die noodzakelijk worden geacht voor een gezonde en evenwichtige ontwikkeling van een kind. Eet het kind bijvoorbeeld elke dag fruit en groenten? Woont het in een huis dat voldoende verwarmd is? Kan het kind af en toe vriendjes uitnodigen thuis?

Kinderarmoede is een groot sociaal probleem, omdat een kind dat in armoede wordt geboren waarschijnlijk zijn hele leven de gevolgen daarvan zal dragen: een zwakkere gezondheid, meer problemen op school, beperkte kansen op hoger onderwijs⁴ en minder kans om werk te vinden⁵. Armoede is ook een doorslaggevende factor bij het vinden van een kwaliteitswoning, omdat kansarme gezinnen meer risico lopen om in een woning met structurele gebreken te wonen. En terwijl kinderen in de meeste landen van de Europese Unie (EU) gratis terecht kunnen bij de huisarts en bij een specialist, is dit in België slechts gedeeltelijk het geval⁶.

Toch is kinderarmoede geen onoverkomelijk probleem: **de invoering en de uitbouw van een gericht beleid kan een einde maken aan de vicieuze cirkels die aan de basis liggen van de intergenerationele overdracht van armoede.** Uit heel wat studies blijkt dat investeren in kinderen en in de strijd tegen kinderarmoede niet gezien mogen worden als een kostenpost voor het overheidsbudget, integendeel, het is een investering met een positieve weerslag op de begroting.⁷

Investeren in preventie is op termijn 5 à 9 keer minder duur dan curatief ingrijpen. James Heckman, winnaar van de Nobelprijs voor Economie in 2000, stelde het eenvoudig: "**Hoe vroeger we in kinderen investeren, hoe groter de return voor de samenleving**".

⁴ Leerlingen in kansarmoede accumuleren vaak een cumulatieve leerachterstand van naar schatting drie jaar. <https://www.oecd.org/economy/belgium-economic-snapshot/> Executive summary, p.6.

⁵ Pilas et al., 2014 Villadsen et al., 2023.

⁶ Guio & Van Lancker, 2023.

⁷ De Schutter, Frazer, Guio and Marlier, 2023.

KINDERARMOEDE: EEN KERNTHEMA VOOR HET BELGISCH VOORZITTERSCHAP VAN DE EUROPESE UNIE

In 2021 gaf de Raad van de Europese Unie (EU) zijn goedkeuring aan **de Europese Kindergarantie**. Dit programma moet ervoor zorgen dat elk kind dat in de EU in armoede en sociale uitsluiting leeft vrije en daadwerkelijke toegang heeft tot een reeks basisvoorzieningen. De Lidstaten hebben zich ertoe verbonden om nationale actieplannen op te stellen voor de periode tot 2030⁸.

In België zijn de Federale Regering en de deelstaten het eens geworden over een **Nationaal Actieplan 2022-2030**. Dit plan heeft de ambitie om minstens 93.000 kinderen te bereiken en berust op vier pijlers:

- daadwerkelijke en kosteloze toegang tot kwalitatief hoogstaand onderwijs, met voorzieningen voor de opvang van jonge kinderen, educatieve en schoolse activiteiten en elke schooldag een gegarandeerd gezonde maaltijd;
- daadwerkelijke en kosteloze toegang tot een gezondheidszorg van hoge kwaliteit;
- toegang tot voldoende, gezonde voeding, onder meer via het Europees programma 'Fruit, groenten en melk op school';
- daadwerkelijke toegang tot een adequate huisvesting.

In het eerste halfjaar van 2024 is België Voorzitter van de Europese Unie. Eén van de prioriteiten van dat voorzitterschap wordt armoedebestrijding, met bijzondere aandacht voor kinderarmoede. Om de doelstellingen van het Belgisch Nationaal Actieplan waar te maken, is een gecoördineerd optreden van de verschillende beleidsniveaus noodzakelijk en daarin **spelen de lokale overheden een belangrijke rol**.

⁸ AANBEVELING (EU) 2021/1004 VAN DE RAAD van 14 juni 2021 tot instelling van een Europese kindergarantie <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H1004>

Voorstellen

De Koning Boudewijnstichting heeft 5 prioritaire thema's afgebakend waarin telkens kinderopvang, huisvesting en werkgelegenheid centraal staan. Wij reiken concrete pistes aan voor een doeltreffende aanpak van de kinderarmoede en de impact daarvan op de samenleving.

1.1 GERICHT BIJKOMENDE PLAATSEN SCHEPPEN IN DE KINDEROPVANG

In België wordt de toegang tot diensten voor kinderopvang vandaag in grote mate bepaald door de sociale achtergrond van het kind. Kinderen die in kansarmoede leven, hebben minder kans om ingeschreven te worden in een formele voorziening voor kinderopvang (38%) dan andere kinderen (56%).⁹ Toch blijkt uit tal van studies dat toegang tot kinderopvang en onderwijs van goede kwaliteit een beduidende rol speelt in de cognitieve, emotionele en relationele ontwikkeling van kinderen. Een verblijf in de kinderopvang helpt ook om de leerachterstand te verkleinen die kan bestaan als ze eenmaal naar school gaan¹⁰. Kinderdagverblijven vormen dan ook een krachtige hefboom in de strijd tegen de intergenerationele armoede overdracht.

De recentste barometer van de Ligue des Familles toont dat 67% van de ouders moeite heeft om voor hun kind een plaats te vinden in een kinderdagverblijf¹¹. Voor werkende ouders, werkzoekenden of niet-werkenden is dit tekort aan plaatsen een belangrijke bron van stress. En bovendien zijn er meer crèche plaatsen beschikbaar voor inwoners van welvarende gemeenten dan voor bewoners van armere gebieden¹². Toch is de nabijheid van kinderopvang een belangrijke factor in de keuze van ouders, vooral als ze in kansarmoede leven.

⁹ A-C. Guio, W. Van Lancker (2023).

¹⁰ Vandenbroeck et al., 2018.

¹¹ Ligue des Familles, Baromètre des Parents 2022.

¹² Van Lancker & Vandenbroeck, 2018.

Aanbevelingen:

- Het aantal beschikbare kinderopvangplaatsen vergroten en controleren in functie van de behoefte¹³.
- Rekening houden met het inkomen van de ouders en ook inzetten op regio's met een hoog armoedecijfer.
- Doorgaan met de uitbouw van inkomensgebonden kinderopvangplaatsen.
- Zorgen voor een kinder-begeleiderratio waarmee alle kinderen een hoogwaardige opvang kunnen krijgen van gekwalificeerd personeel¹⁴.

1.2 KINDEROPVANG OPZETTEN SPECIFIEK VOOR OUDERS DIE WERKLOOS ZIJN OF EEN PRECAIRE WERKSITUATIE HEBBEN

Het armoederisico is vooral hoog in werkloze gezinnen. Momenteel maakt 13,5% van de Belgische bevolking deel uit van een gezin met een lage werkintensiteit. Werkgelegenheidsbeleid gaat niet alleen over het scheppen van arbeidsplaatsen. Het omvat ook de aanpak van werkgelegenheidsvallen in de aanloop naar tewerkstelling (in verband met mobiliteit, taal, de psychologische toestand enz.) om de kansen te vergroten om een job te vinden, een loon te verdienen, het gezinsinkomen te verhogen en de betrokken ouders in staat te stellen de ontwikkeling van hun kinderen beter te ondersteunen¹⁵.

Het gebrek aan plaatsen in kinderdagverblijven is één van de struikelblokken in de werkgelegenheidsval. Als elke werkzoekende ouder of ouder in een preciaire situatie gebruik kan maken van een betaalbare kinderopvang wordt de terugkeer op de arbeidsmarkt of het volgen van een opleiding beter haalbaar en aantrekkelijker. Ouders in een preciaire situatie zijn vaak op zoek naar een opvangregeling die meer flexibiliteit biedt of waar ze occasioneel gebruik van kunnen maken. Om tegemoet te komen aan de nood aan flexibiliteit van ouders zouden innovatieve organisatiemodellen ontwikkeld kunnen worden.

¹³ Volgens het Agentschap Opgroeien zijn in Vlaanderen momenteel meer dan 7.000 extra plaatsen nodig. In oktober 2023 zijn middelen aangekondigd om 5.000 nieuwe plaatsen te creëren. De Federatie Wallonië-Brussel gaat uit van een behoefte aan ongeveer 5.200 bijkomende plaatsen.

¹⁴ In Vlaanderen is deze verhouding in oktober 2023 verhoogd naar 1/5 voor baby's en naar 1/7 voor de andere kinderen, rekening houdend met de prestaties van "technisch" ondersteunend personeel voor de overgangsfase die voorzien is tot 2026. In Wallonië is dit 1/7. In andere landen schommelt dit cijfer tussen 3 en 8 kinderen.

¹⁵ Van Lancker and Ghysels, 2017; Pavolini and Van Lancker, 2018.

Aanbevelingen:

- Investeren in kinderopvangdiensten die soepel kunnen inspelen op de behoeften van werkzoekende ouders door flexibele plaatsen in het leven te roepen die op ad-hoc basis beschikbaar (occasionele kinderopvang), snel toegankelijk (d.w.z. niet op voorhand vastgelegd) en betaalbaar zijn.
- De uitbouw van netwerken en samenwerking tussen opvangvoorzieningen zodanig organiseren dat geregelde plaatsen aangevuld worden met meer flexibele en occasionele plaatsen zodat de druk van deze flexibiliteit beter gespreid wordt over meerdere voorzieningen.

Inspirerende acties:

→ In Brussel verzorgen de **kinderdagverblijven van Actiris (asbl Maison d'Enfants)**¹⁶ een opvang ad hoc van kinderen van Brusselse werkzoekenden die staan ingeschreven bij Actiris tijdens het solliciteren of in de nasleep van een aanwerving. Daarnaast wordt ook voorzien in gezinsondersteuning (toegang tot onderwijs, gezondheidszorg e.d.). Het Fonds Bernard, Gonda en Emily Vergnes heeft de opening van een aanvullend huis in de buurt van het Zuidstation mogelijk gemaakt.

Succesfactoren van het project:

Door de flexibele opzet van deze kinderopvang komt men tegemoet aan de noden van gezinnen die zeer ver van de klassieke kinderopvang af staan, en dan vooral gezinnen in een precaire situatie voor wie solliciteren of meegaan in een socioprofessioneel integratieproject niet altijd haalbaar is omdat ze geen oplossing hebben voor de kinderen.

--> In Mechelen biedt **het project 38 Volt**¹⁷ flexibele en gratis kinderopvang van hoge kwaliteit in een regulier kinderdagverblijf. 38 Volt begeleidt ouders ook bij de beroepsinschakeling met een grondige analyse van hun behoeften en vaardigheden en verleent uitgebreide gezinsondersteuning op het vlak van de woonsituatie en het budgetbeheer.

Succesfactoren van het project:

Door de flexibiliteit bij de kinderopvang en de gepersonaliseerde begeleiding van de ouders komt het project tegemoet aan de noden van gezinnen met weinig middelen of met een lage werkintensiteit. Dit aanbod is ook mogelijk door een solide samenwerking met de arbeidswereld, kinderoppasdiensten en gezinshulp, alsook met de plaatselijke overheid.

¹⁶ <https://www.actiris.brussels/nl/burgers/opvang-voor-mijn-kind/>

¹⁷ <https://www.mechelen.be/38-volt>

1.3 GERICHTE FINANCIËLE STEUN BIEDEN AAN GEZINNEN DIE IN ARMOEDE LEVEN

De kinderbijslag is een zeer efficiënte hefboom om het risico op kinderarmoede te verkleinen¹⁸. Er moet bijzondere aandacht worden besteed aan alleenstaande ouders en zeker aan alleenstaande moeders met kinderen. Onderzoek toont aan dat alleenstaande moeders, vooral na een scheiding, vier keer meer risico lopen op armoede, voornamelijk omdat ze de kosten van het leven met hun kinderen helemaal alleen moeten dragen¹⁹.

De kinderbijslag is een bevoegdheid van de Gewesten en wordt dus verdeeld op basis van logica en systemen die op meerdere vlakken verschillen, bijvoorbeeld voor wat het inkomstenplafond en de schooltoelage betreft. Alle systemen hebben echter één ding gemeen: het belang van het basisbedrag. Dit bedraagt momenteel 173,2 euro in Vlaanderen, 175,76 euro in Brussel en 181,61 euro in Wallonië.²⁰ Maar wanneer men de doelgroep van kwetsbare gezinnen bekijkt, worden de verschillen duidelijker. Een alleenstaande moeder met drie kinderen ontvangt bijvoorbeeld 160 euro meer kinderbijslag per maand in Brussel dan in Vlaanderen; Brussel en Wallonië kennen een aanvullende premie toe aan alleenstaande ouders.

Aanbevelingen:

- De selectiviteit van de kinderbijslag verhogen door de sociale uitkeringen te verhogen en de inkomensplafonds voor sociale uitkeringen verder te diversifiëren.
- Een aanvullende uitkering invoeren voor alleenstaande ouders met een laag inkomen.
- De kinderbijslag voor gezinnen met een laag inkomen verhogen, dus ook voor eenoudergezinnen.
- Een rechtstreekse verlaging van de dagelijkse kosten voor kinderopvang instellen voor gezinnen met een laag inkomen in de plaats van belastingaftrek.
- De kinderopvang gratis maken voor kinderen van alleenstaande ouders met een inkomen lager dan het laagste plafond van de kinderbijslag.
- Een systeem van gedifferentieerde schooltoelagen invoeren voor lage-inkomensgezinnen.

¹⁸ Van Lancker & Van Mechelen, 2015 en Van Lancker et al., 2017.

¹⁹ Guio & Van Lancker, 2023.

²⁰ De Standaard, 12 mei 2023.

Inspirerende actie:

→ Met het **project Kikaz (Kinderen in Kortenaken aan Zet)** bieden de gemeente Kortenaken en haar OCMW een reeks diensten aan om kinderarmoede aan te pakken. In samenwerking met zijn lokale partners (Scholen, Kind&Gezin, het Huis van het Kind Storzo) zet Kikaz initiatieven op voor kansarme gezinnen in de gemeente. Voorbeelden hiervan zijn de babykaart, waarmee ouders gratis melk kunnen kopen, kledingcheques om kleding en schoenen te kopen tegen een voordelig tarief, een brillentoelage, een babygeschenk, een Sinterklaasfeest, deelname aan socio-culturele activiteiten, huiswerkbegeleiding enz.

Succesfactoren van het project:

Om de drie maanden organiseert het OCMW van Kortenaken een overlegplatform over kinderarmoede waarop alle lokale partners samenkomen om sociaal kwetsbare gezinnen sneller te kunnen bereiken. Plaatselijke spelers krijgen een rol toebedeeld bij het herkennen van kinderen en ouders die in armoede leven en begeleiden deze naar de aangewezen diensten.

1.4 HUISVESTING TOEGANKELIJKER MAKEN VOOR KANSARME GEZINEN

Slechte huisvesting in al haar vormen heeft een aanzienlijke invloed op de ontwikkeling van kinderen, vooral wat betreft gezondheid en onderwijs. Dit geldt des te meer omdat de huur- en energieprijzen blijven stijgen en er een groot tekort is aan sociale woningen. 75% van de kinderen die in armoede leven, woont niet in een sociale woning!²¹

Vooraf eenoudergezinnen en/of grote gezinnen hebben met deze problemen te maken. Zij wonen ook vaker in woningen met structurele gebreken zoals vocht, slechte luchtkwaliteit, een gebrek aan licht of geluidsoverlast. Vandaag woont een kwart van de Brusselse bevolking in een "onaangepaste" woning, net als 19% van de gezinnen in Wallonië en 12% in Vlaanderen²². De kritieke situatie op het vlak van huisvesting blijkt ook uit het alarmerende aantal (gezinnen met) kinderen die dakloos zijn of geen thuis hebben²³.

²¹ A-C. Guio, W. Van Lancker (2023).

²² A-C. Guio, W. Van Lancker (2023).

²³ A-C. Guio, W. Van Lancker (2023).

De woning geldt daarom als een belangrijke hefboom in de strijd tegen kinderarmoede. Het wegnemen van barrières voor de toegang tot een betaalbare, duurzame en gezonde woning is een essentiële stap in de bestrijding van kinderarmoede omdat het hun maatschappelijke integratie bevordert en het risico vermindert dat het gezin dakloos wordt. Lagere kosten voor huisvesting zorgt er ook voor dat ouders minder snel essentiële uitgaven moeten opofferen zoals voor voeding of schoolgeld.

Aanbevelingen:

- Investeren in preventieve maatregelen die ervoor zorgen dat gezinnen gemakkelijker een woning kunnen vinden en houden door te werken aan aanloopsteun en aan de betaalbaarheid van de huurmarkt (toegang tot huurtoelagen).
- Wanneer niet kan worden vermeden dat een gezin zijn woning kwijtraakt, ervoor zorgen dat er geen kinderen op straat of in collectieve noodopvangcentra hoeven te slapen.
- Het aantal woningen met een sociale inslag verhogen (in heel België staan momenteel 250.000 mensen op de wachtlijst voor een sociale woning) om een alternatief te bieden voor de private huurmarkt, die vaak onbereikbaar is voor mensen in een preciaire situatie.
- Bijzondere aandacht besteden aan grote gezinnen, waarvoor de wachttijd voor een sociale woning in Brussel kan oplopen tot 15 jaar. Voor alle woninggrootten samen bedraagt de gemiddelde wachttijd 4 jaar in Vlaanderen en 5 jaar in Wallonië.
- Zorgen voor een betere toegang tot de private woningmarkt voor kwetsbare gezinnen door lokale activiteiten die inwerken op de bewustmaking van eigenaars te ondersteunen (die samen met NGO's worden opgezet) en alternatieve modellen voor private of publiek-private huisvesting aan te moedigen.

Inspirerende acties:

→ Het project "Proactieve Woonbegeleiding" - een samenwerking met het Vredegerecht van Geraardsbergen, het CAW (Centrum Algemeen Welzijnswerk) van Oost-Vlaanderen en de OCMW's van Geraardsbergen, Zwalm et Brakel - bezorgt de woonbegeleiders van de OCMW's de gegevens van huurders die uit hun woning gezet dreigen te worden. Het OCMW verbindt zich ertoe de nodige ondersteuning te bieden, indien mogelijk op structurele basis (bijvoorbeeld met budgetbeheer en -advies, een collectieve schuldenregeling, hulp bij administratieve taken of bij het zoeken naar werk enz.) Er wordt ook een globale woonbegeleiding opgestart (de toestand begrijpen, het plan voor het behoud van de woning stap voor stap bespreken, de huurder vergezellen naar de vrederechter, contact blijven houden tot de huurproblemen opgelost zijn). Het OCMW van Sint-Gillis en Brussel werken eveneens aan de preventie van uitzettingen door middel van woonadvies.

→ [Les Trois Portes ASBL](#) in Namen verbouwde collectieve verblijven voor noodlijdende tot individuele gezinswoningen. Zo vermijden gezinnen de collectieve opvang, een ervaring die voor zowel kinderen als ouders bijzonder frustrerend en zwaar kan zijn. In zijn kinderdagverblijf "La Volière" verzorgt Les Trois Portes een inclusieve opvang voor kinderen uit kansarme gezinnen, met veel aandacht voor de sociale mix. De VZW biedt ook psychosociale begeleiding voor kinderen en begeleiding van vrouwen die het slachtoffer zijn van intrafamiliaal geweld.

Succesfactoren van het project:

De VZW Trois Portes is er voor iedereen die zich in een kwetsbare situatie bevindt en steun nodig heeft (en wenst), wat betekent dat ze zich bekommert om mensen die vaak verstoken blijven van een deel van het aanbod in de sector (bijvoorbeeld om gezondheidsredenen, omwille van hun geestelijke gezondheid of door verslavingen). Bij de begeleiding staat hier zowel bij ouders als kinderen de mens centraal en wordt multidisciplinair gewerkt (psychomotorisch therapeut, verpleegkundige, psycholoog, maatschappelijk werker, opvoeder). De VZW verzorgt ook een mobiele begeleidingsdienst om gezinnen te helpen de juiste keuzes te maken.

--> In Aalst werken het **project "(T)huis gezocht !"**, de Vierde Wereldgroep "Mensen voor Mensen" en het Sociaal Verhuurkantoor Zuid-Oost-Vlaanderen samen om de leef- en woonomstandigheden van eenoudergezinnen die in armoede leven te verbeteren. Dit bereiken ze door betaalbare kwaliteitswoningen te huren, ook op de private huurmarkt, en deze door te verhuren aan de gezinnen, door te voorzien in sociaal contact zodat hun isolement doorbroken wordt, door de ontwikkelingskansen voor de kinderen te vergroten...

Succesfactoren van het project:

Omdat de wachtlijst voor sociale woningen in Aalst blijft aangroeien, is het initiatief (T)huis gezocht op zoek naar huisbazen die een woning willen verhuren. Dit kan een tweede woning zijn die ze momenteel aanbieden op de private verhuurmarkt, huizen uit een erfenis die gerenoveerd werden of woningen bedoeld als belegging. Dankzij dit project konden 178 woningen van privé-eigenaars gehuurd en opnieuw verhuurd worden als sociale woningen, waarvan bijna 40% aan eenoudergezinnen.

1.5 NAAR GRATIS ONDERWIJS VOOR ALLE KINDEREN

Het is van het grootste belang om kinderen maximale ontwikkelingskansen en leermogelijkheden te bieden.

Als onderdeel van de Europese Kindergarantie (zie hierboven onder 1.) hebben meerdere Europese landen, waaronder Zweden, Finland en Estland, inmiddels al maatregelen genomen om voor meer gelijke kansen te zorgen in klassen. Beleid dat zich richt op alle kinderen, met gratis schoolmaaltijden bijvoorbeeld, heeft een rechtstreeks positief effect op de voeding, verlaagt de kosten voor gezinnen en verbetert ook de gezondheid en de leerprestaties van kinderen.

Aanbevelingen:

- Zorgen voor doeltreffend en gratis toegang tot onderwijs en kinderopvang en één warme, gezonde schoolmaaltijd per dag die daadwerkelijk gratis zijn voor alle leerplichtige kinderen.
- Doorgaan met het gratis verstrekken van basisleermiddelen, op zijn minst tot het einde van de basisschool. In het secundair onderwijs moet schoolmateriaal aangeboden worden tegen een verlaagde prijs.